

УДК 82.09 Чичерін О.: 821.133.1-1(493) "18/19" Е. Вергарн

ТРИ СУДЖЕННЯ ОЛЕКСІЯ ЧИЧЕРІНА ПРО ЕМІЛЯ ВЕРГАРНА

Ярема Кравець

*Львівський національний університет імені Івана Франка
(вул. Університетська, 1, Львів, 79000)*

У своїй літературознавчій праці О. Чичерін лише тричі звертався до поезії видатного бельгійського французькомовного поета, однак ці судження ученого про Е. Вергарна вартують особливої уваги. Літературознавець наголошував на окремих індивідуальних особливостях поетичної майстерності Е. Вергарна у тих випадках, коли треба було переконливіше аргументувати певне судження про майстерність поетичного слова. О. Чичерін виокремлював Е. Вергарна як поета, котрий плекав у свого читача *“могутнє і радісне розуміння людини, природи, життя”*.

Ключові слова: бельгійська французькомовна література, Вергарн, Чичерін, майстерність поетичного слова.

Видатний бельгійський французькомовний поет Еміль Вергарн (1855–1916) був одним із найулюбленіших поетів професора Олексія Чичеріна. Знаємо, що Е. Вергарн увійшов у бельгійську французькомовну літературу також як драматург, автор літературно-мистецьких статей, короткої прози, есеїв про Рубенса, Рембрандта, німецьких та англійських художників різних поколінь, гострих психологічних оповідань, антимілітаристської прози. У своїй літературознавчій праці О. Чичерін звернувся до нього саме як до поета, лише як до поета. Однак три судження ученого про Е. Вергарна вартують окремої уваги – тут ішлося про засадничі характеристики поетики видатного бельгійця.

О. Чичерін не раз згадував про те, що не скористався із доброї нагоди почути поезію Еміля Вергарна у виконанні самого автора, коли той приїхав із циклом виступів до Москви 1913 року. Молодий учень-гімназист опинився перед вибором – одночасно виступав і О. Блок; 1916 року Е. Вергарн трагічно загинув і назавжди була втрачена нагода побачити вже добре знаного в Росії поета, особливо завдяки перекладам Валерія Брюсова, з яким Е. Вергарн листувався упродовж дванадцяти років.

У спогадах *“Давние годы”* О. Чичерін писав про ті роки, коли гімназистом був присутній на лекціях і виступах, що відбувалися в лекційній залі Політехнічного музею у Москві. Там виступали Бальмонт, В. Брюсов, Ігор Северянин, Володимир Маяковський та інші. Опинившись перед вибором кого слухати, віддав перевагу О. Блоку, пропустивши виступ видатного бельгійського поета: *“Гірко шкодую, що не проникнув (в оригіналі – “не пролез!”) на його читання”* [3, с. 260].

Ось як про це залишились спогади із моєї роботи на кафедрі світової літератури: *“Професор О. Чичерін дуже любив поетичну творчість Еміля Вергарна, часто згадував, “що в юні роки не скористався доброю нагодою послухати виступ бельгійського поета*

в одній із великих зал Москви (було це, мабуть, 1913 року, коли Е. Вергарн приїхав у Росію, де читав низку доповідей у Москві та Санкт-Петербурзі)” [1, с. 144].

У літературознавчій спадщині О. Чичеріна нема окремого дослідження поезії Е. Вергарна, хоча її добре знав, часто цитував окремі строфи французькою мовою, наголошуючи на тих чи інших окремих індивідуальних особливостях поетичної майстерності Е. Вергарна, властивих лише йому. І саме ті особливості поетичного хисту бельгійця виокремлював у тих випадках, коли треба було переконливіше аргументувати певну наукову тезу або якесь судження, пов'язане із творчістю поета чи взагалі із майстерністю поетичного слова. Так було, наприклад, з оцінкою тексту поеми Луї Арагона “Ельза”, яку О. Чичерін слухав у декламуванні самого автора в одній із московських бібліотек. У статті “Нотатки про сучасну західну літературу”, надрукованій 1960 р. на сторінках журналу “Радянське літературознавство”, О. Чичерін писав: “Луї Арагон дорогий радянському читачеві як вірний друг нашої Батьківщини, як творець сміливих планів, як автор хороших віршів і статей, часом прекрасних (особливо про моральну велич творів Роллана).

Але багато що з написаного Арагоном залишається для нас далеким. Нещодавно мені довелося слухати, як сам Арагон читав свою поему “Ельза”. Це було в невеликому, повному публіки залі московської бібліотеки іноземних мов.

Спочатку я був у захваті: сильний рух великого почуття, метафори розпускаються, як великі різнокольорові квіти, хороше стримане читання. Поема, що зайняла цілий вечір, була ліричним звіренням кохання. Прекрасно, коли це велика любов і давня вірність дружині-другу. Тут пригадуються дуже ніжні, але зосереджені і стислі вірші Верхарна, звернені поетом до вірної його подруги: “Ось уже п'ятнадцять років, що ми думаємо в злагоді...” У віршах Арагона не було ні ліричної насиченості, ні зосередженості Верхарна. Було порушено почуття міри: “Солов'ї усього світу будуть кинуті до твоїх ніг!” У залі навіть був відчутний рух, коли прозвучали слова: “Дивовижний культ, яким я тебе оточу...” Міру було порушено і в іншому відношенні: ліричний вірш не можна сприймати протягом трьох з половиною годин!” [2, с.188].

Вірш, згаданий О. Чичеріним, належить до другої частини ліричної трилогії бельгійського поета “Les Heures” (“Години”) – “Les Heures d'après –midi” (“Пополудневі години”). Ліричний цикл, над яким поет працював від 1896 до 1911 року, присвятивши його “A Celle qui vit à mes côtés”, складався із першого розділу “Les Heures claires” (“Світлі години” (1896), вже згаданого нами другого, написаного 1905 року, і третього – “Les Heures du soir” (1911) – “Вечірні години”. Тут Е. Вергарн виявив себе тонким ліриком, майстром різноманітних віршованих форм; це був немов би відпочинок од попередніх віршів, сповнених великої експресії, шаленого ритму, несподіваних образів. Перепочинок під час творення і завершення монументальних віршованих полотен – “Les Forces tumultueuses” (1902) (“Бур'яні сили”); епопеї “Toute la Frandre” із її третьою частиною “Les Héros”; “Les Rythmes souverains” (“Величні ритми”); і вже пізніше “Les Ailes rouges de la guerre” (“Червоні крила війни”, 1916 р.); “Les flammes hautes” (“Високе полум'я”, посмертне видання поета), а також антимілітаристської прози – “Les villes meurtrières de la Belgique” (“Убиті міста Бельгії”).

Voici quinze ans déjà que nous pensons d'accord;
Que notre ardeur claire et belle vainc l'habitude,

Mégère à lourde voix, dont les lentes mains rudes
Usent l'amour le plus tenace et le plus fort.

Je te regarde, et tous les jours je te découvre,
Tant est intime ou ta douceur ou ta fierté;
Le temps, certe obscurcit les yeux de ta beauté,
Mais exalte ton coeur dont le fond d'or s'entr'ouvre(...) [5, с.79]

[Ось вже п'ятнадцять літ, як думаєм ми разом;
Як світлий наш запал всю тлінь перемага,
Мегеру злу, різноголосу, яка лінивим рухом
Вбива тривке кохання, найміцніше.

Дивлюсь із подивом, щодня тебе я відкриваю
Настільки незбагненні ніжність і краса твої;
Звичайно, час стирає твою вроду,
та серце відкрива таїни золоті. – (Переклад автора статті)]

У своїх листах до дружини Марти поет час від часу писав – ось вже п'ять років вони разом; ось вже десять років разом і т. п. Відлік свого часу вони провадили не від дня одруження, а відтоді, як зустрілися. Цей день обоє вважали дуже важливим, навіть визначним для себе. У вірші часто бачимо повторення тих думок, які поет висловлював у листах – “дуже важливо, щоб буденність не зашкодила нашому коханню”; “дивлюсь із подивом, щодня тебе я відкриваю”; “твоя душа така ж нова і свіжа”; “Збережи у темряві й тумані Всі промені ясні дитячої душі”.

Цікаве трактування вірша Е. Вергарна запропонував О. Чичерін у статті “Изучение литературного стиля”, що друкувалася 1966 року на сторінках республіканського міжвідомчого наукового збірника “Іноземна філологія” Львівського державного університету.

Свою статтю О. Чичерін закінчував словами: “Еміль Верхарн – перший і особливо яскравий приклад творення сильного і тривкого слова (*d'un verbe vigoureux!*) у час розпаду і роздрібленості поезії декадансу, що панував тоді у Франції та Бельгії” [4, с. 122].

Це звернення О. Чичеріна до поезії Е. Вергарна було пов'язане із появою видання “Семинарии по французской стилистике” (ч. I, II) авторитетного літературознавця Ю. Еткінда. Називаючи видання “чудовим посібником для викладачів і для студентів, які зайняті стилем французької поезії та прози” [4, с. 121], О. Чичерін, втім, зауважував: “У другому томі дуже не вистачає поезії Верхарна. Нема сумніву Верхарн – бельгійський поет. Але ж “Семинарий” означений – “по французской стилистике”, а, отже, він мав би охоплювати найвидатніших авторів, які писали французькою” [4, с. 123].

Цитуючи уривок із завершальної строфи вірша Е. Вергарна “L'arbre” (“Дерево”), “En octobre, quand l'or triomphe en son feuillage, Mes pas larges encore, quoique lourds et lassés Souvent ont dirigé leur long pèlerinage Vers cet arbre d'automne et de vent traversé” [5, с. 161] автор статті зазначав: “<...> не знайти в усій французькій поезії текстів, які настільки можуть розбудити в нашого студента любов до вірша, вміння відчувати

вагу і силу слова. Верхарн плакає у свого читача могутнє і радісне розуміння людини, природи, життя” [4, с. 122].

Це був улюблений вірш професора О. Чичеріна. У вірші яскраво відобразилося розуміння єдності людини з природою, що знаходило своє особливе втілення у пейзажах фламандської школи художників, надто тих, де змальовані дерева і люди – люди у них постають, звичайно, применшеними постатями, немов би злитими із деревами.

Як і в попередніх віршах про природу, поет вибирає один факт, один предмет і цей предмет служить йому для втілення поетичного задуму. Цього разу це дерево, яке в усі пори року, чи то у зимовому, чи у весняному вбранні, височить у своєму гордому мовчанні над рівниною. У вірші маємо вітменівське сприйняття природи; дерево – повірник поетових дум і страждань, воно дає йому насагу, вселяє в нього силу, бажання, тривку волю. Поет вибирає для паломництва жовтень, місяць, коли дерево ще стоїть у повняві своєї краси і сили, хоча вже відчувається перший подих зими. Дерево збагатилося досвідом, поет прямує до нього, як до мудрого, розумного повірника, відчуває, як його проймає сила дерева – він його гілка, він невід’ємний од нього і тепер сповняється любові до землі, лісів, вод, рівнин та хмаринок, що просуваються над рівниною. Після такого діалогу з деревом поет ще раз притуляється до вузлуватого стовбура і відходить у поле; з його серця, ошаленілого від радості, від екстазу, від оновлення, виринаються крики захоплення і радості.

Ще один абзац із спогадів автора цієї статті про чичерінську школу літературознавчих досліджень: “Зацікавив мене творчістю видатного бельгійського франкомовного письменника Еміля Вергарна. Якось на одному із засідань студентського літературного гуртка спитав, чи не хотів би я досліджувати поетичну творчість цього великого поета Бельгії. І взявся читати сповнений експресії вірш “Le Vent” (“Вітер”). Читав в оригіналі, майстерно скандуючи рядки, особливо наголошуючи на тих словах, що передавали енергію, динамізм та ентузіазм верхарнівського вірша” [1, с. 144].

“Sur la bruyère longue infiniment,
Voici le vent cornant Novembre;
Sur la bruyère, infiniment,
Voici le vent
Qui se déchire et se démembre
En souffles lourds battant les bourgs:
Voici le vent,
Le vent sauvage de Novembre.
...
Le vent sauvage de Novembre
Le vent,
L’avez-vous rencontré, le vent,
Au carrefour des trois cents routes?
L’avez-vous rencontré le vent,
Le vent des peurs et des déroutes,
L’avez-vous vu, cette nuit-là
Quand il jeta la lune à bas
Et que, n’en pouvant plus,

Tous les villages vermoulus
Criaient, comme des bêtes,
Sous la tempête?

Sur la bruyère, infiniment,
Voici le vent hurlant,
Voici le vent cornant Novembre” [5, с. 58].

Вітер – дійова особа цього вірша, неодноразове повторення тієї самої фрази або фрази скороченої, творить ефект повтору, повернення, – відходу і повернення у ту саму точку. Ефект розбуялої стихії твориться до того ж внутрішньою римою (напр., *en souffles lourds battant les bourgs*).

Подібний ефект дістаємо від речення “Grincent et crient” в порівнянні з попереднім “Grince” – це як ще один шквал вітру. Цікавою є характеристика, яку Е. Вергарн дає вітрові – вітер руйнівна сила, але також і сила творча, яка приводить у дію чорний млин, що дотепер стояв без руху. Своє подивування силою вітру поет передає слухачеві вірша, тричі запитуючи його “*чи вітер вам зустрічався?*”, “*чи ви бачили його?*” Цікавий феномен у творчості Е. Вергарна – поет, який часто страждав од вітру, нарікав у листах до нареченої, що не може відпочивати у вітряну погоду, співає хвалу вітрові, творить вірш, що став хрестоматійним у його поетичному спадку; цей вірш часто згадуватимуть інші поети і будуть наслідувати його.

Залучення до дослідження поетичної творчості Е. Вергарна вилилося у дипломну роботу “Багатогранність поезії Е. Верхарна”. Задум О. Чичеріна про окреме дисертаційне дослідження на таку тему не втілювався, оскільки, працюючи над поетичною творчістю Е. Вергарна, торкнувся суміжного наукового пласту – критичне читання, засвоєння і переклад його поезії в Україні. Матеріал нагромаджувався, виявився надзвичайно цікавим і, коли стало очевидним, що маємо фактично “дисертацію в дисертації”, професор підтримав моє прохання про затвердження остаточної назви “Творчість Емілія Верхарна в українській критиці і перекладах (історико-літературознавчий аналіз)”. Дисертація була захищена на Вченій раді філологічного факультету Львівського університету імені Івана Франка у вересні 1992 року.

Сприйняття професором О. Чичеріним поезії Емілія Вергарна було насамперед вдумливим читанням віршованої спадщини майстра поетичного слова, який своєю поезією давав читачеві “*розуміння людини, природи і життя*”, воно повністю вкладалося у ті проблемні питання, які порушував видатний літературознавець у своїх статтях про вивчення літературного стилю – “Изучение литературного стиля” (1966), “Для чего изучать литературный стиль” (1979), а надто “Искусство чтения поэзии и прозы”, що з’явилася у вип. 100 республіканського міжвідомчого наукового збірника “Іноземна філологія” (1990), присвяченого пам’яті професора Олексія Володимировича Чичеріна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Чичерін О. Олексій Чичерін. Бібліографічний покажчик (до 100-річчя від дня народження). – Львів, 2000. – 212 с.

2. Чичерін О. Нотатки про сучасну західну літературу / О. Чичерін // Радянське літературознавство. – 1960. – № 5. – С. 81–90.
3. Чичерин А. Давние годы (Главы из воспоминаний) / А. Чичерин // Сила поэтического слова. Статьи, воспоминания. – М., 1985. – С. 230–318.
4. Чичерин А. Изучение литературного стиля / А. Чичерин // Иноземна філологія. – 1966. – Вип. 7. – С. 116–123.
5. Verhaeren Emile. Choix de poèmes avec une préface d'Albert Heumann / E. Verhaeren // 1917. – 250 p.

Стаття надійшла до редколегії

01.12.2015 р.

Статтю прийнято до друку

20.01.2016 р.

THREE STATEMENTS BY OLEKSIY CHICHERIN ABOUT EMILE VERHAEREN

Yarema Kravets

*Ivan Franko National University of Lviv
(1, Universytetska st., Lviv, 79000)*

In his literary critical work, O. Chicherin turned to the poetry of the famous Belgian Francophone poet only three times but these scientific opinions about Emile Verhaeren are worth special attention. The literary critic emphasized on the individual characteristics of Verhaeren's specific poetic skill in the cases where one should argue convincingly on the complete finesse of the poetic word. O. Chicherin underlined that Emile Verhaeren was a poet who cherished his readers' "powerful and joyful understanding of a person, nature, life".

As in previous poems about nature, the poet chooses one fact and one subject, and these are to implement the poetic idea. It is a tree that in all seasons, whether in winter or in spring dress, stands proud in its silence over the plain. The poem reflects Witman's perception of nature; the tree is the attorney of poet's thoughts and sufferings, it gives him inspiration and strength, desire, lasting freedom. The poet chooses October for pilgrimage, the month when the tree stands still in all prime of its beauty and strength, despite the first breath of winter is felt. Tree gains experience, the poet approaches it as a wise, intelligent attorney; he feels like his strength comes from proymaye tree – from its branches, it is essential for him and now the author is full of love for the land, forests, water, clouds and plains that advance over the plain. After a dialogue with wood the poet again touches gnarled trunk and leaves in the field; with his heart full of joy and ecstasy, upgraded, pulled out the cries of delight and joy.

Keywords: Belgian Francophone literature, Verhaeren, Chicherin, finesse of the poetic word.